

Ko ho'ō 'Ngaahi nāunau ki he ako mei 'apí' Ta'u Fakaako (Year) 4-8

Anga'ofa • 'Oku tau kau fakataha kotoa 'i heni • 'Oku hoko 'a e akó 'i he feitu'u kotoa pē • Hokohoko atu ho'ō fakafehokotakí
• Kumi pea fakahoko ha tō'onga angamaheni • Te tau sai pē

FAKAMATALA KI HE MĀTU'Á MO E FĀMILÍ

**'Okú mau
fakatauange te
mou fiefia 'i he
ngaahi nāunau
ako 'oku 'oatu
ko 'ení.**

**'I he nāunaú
ni, 'oku 'i ai
'a e ngaahi
polokalama ki
he fiká, saianisí
(science) mo
e laukongá.
'E tokoni
'a e ngaahi
polokalama ko
'ení ki he ako
'a ho'ō fānaú
lolotonga 'a
'enau 'i 'apí.**

Kuo 'osi fetu'utaki atu e kau faiako 'a ho'ō fānaú kiate koe mo ho'ō fānaú. 'Oku kau 'i he nāunau ko 'ení ha ngaahi polokalama fakaako 'e lava ke ngāue'aki fakataha mo e ngaahi polokalama fakaako 'oku 'oatu 'e he 'apiakó. Fakapapau'i 'okú ke fa'a talanoa mo 'enau kau faiakó fekau'aki mo e ngāue fakaakó mo ha'o ngaahi fehu'i.

'Oku hoko 'a e akó 'i he taimi kotoa pē pea 'oku lelei ange ia 'i he taimi 'oku faka'ai'ai (interesting) mo fakafiefia aí. Feinga ke 'oua na'á ke fu'u hoha'a lahi pea 'oua na'á ke fu'u teke mālohi koe pe ko ho'ō fānaú 'i he ngāue fakaako 'oku nau faí. Fakapapau'i 'okú mou 'ai ha ngaahi taimi mālolō pea mou ngāue fakataha.

Fakamālō atu 'i he me'a kotoa pē 'okú ke fai ke tokoni ki he ako 'a ho'ō fānaú.

Ko e hā 'a e me'a 'oku 'i he nāunaú ni?

Ngaahi nāunau ki he saianisí

'Oku 'i he feitu'u kotoa pē 'a e saianisí, kau ai mo 'api. Ko e saianisí 'oku fekau'aki mo e siofi, talanoa ki he me'a 'oku hokó mo e 'ahi'ahi'i (experimenting) ha me'a ke fakalahi ange 'a e 'iló.

'I he taimi 'oku 'eke ai 'e he fānaú ha ngaahi fehu'i hangē ko e *'oku anga fēfē 'a e ngāue 'a e me'á ni?*, pe *'ko e hā 'a e me'a 'e hoko kapau 'e...?* 'oku nau fakakaukau 'o hangē ha tokotaha saianisí. 'E lava ke mou toe fekumi lahi ange fekau'aki mo e me'a 'oku hoko lolotonga hano ta'o 'o ha me'a, vakavakai'i 'a e māmaní 'i tu'a 'i homou matapā hū'angá, mo vakai'i 'a e founga 'o hono langa 'o e fa'unga mālohi tahá ki hono ako 'o e saianisí.

Tohi ngāue Start Right (Kamata Totonu):

Ko e ngaahi tohi *Start Right Science* 'oku 'i ai 'a e ngaahi polokalama fakasaianisi. 'Oku fakamatala'i 'e he 'iuniti takitaha ha fakakaukau fakasaianisi pea kau ai mo e ngaahi 'ahi'ahi, fakatātā, ngaahi fehu'i mo e ngaahi va'inga fakafifili (puzzles) fekau'aki mo e fakakaukau ko iá. 'E lava ke tohi 'a ho'ō ki'i tamasi'i 'i he ngaahi tohi ko 'ení pea te ne lava 'o fili 'a e ngaahi polokalama 'oku nau fie fakahokó. Te nau ala fiema'u ha tokoni mei ha mēmipa matu'otu'a ange 'i he fāmilí ke nau mahino'i ha ni'ihi 'o e ngaahi fo'i leá mo e ngaahi fakakaukau. Talanoa kiate kinautolu fekau'aki mo e me'a 'oku nau 'ilo mei aí, me'a 'oku nau fakakaukau 'e ala lava ke hokó mo e 'uhinga 'oku nau fakakaukau 'e hoko peheé ai. Poupou'i kinautolu ke fakahaa'i 'enau ngaahi fakakaukau mo e mahaló.

Te ke lava mo ho'ō fānaú 'o taufetongi 'i hono fili ha peesi 'oku 'i ai ha polokalaama 'oku hā ngali faka'ai'ai mo fakafiefia. 'Oku 'ikai fiema'u ia ke fakakakato kotoa 'e ho'ō fānaú 'a e ngaahi polokalamá.

Ko e tohi Building Science Concepts:

'Oku ngāue'aki e he kau faiakó 'a e ngaahi tohí ni 'i he apiakó. 'E ala fiema'u ke ke tokoni 'i he ngaahi polokalamá mo fili 'a kinautolu 'oku sai ke fakahoko 'i 'apí. Vakai ki he konga ko e "Using the book (Ngāue'aki 'o e tohí)" 'i he peesi 2 ke 'ilo lahi ange.

Ko e ngaahi tohi ke ngāue'aki ki he Maths (Fiká):

Ko e tohi *Maths in our Cultures and Communities* (*Fiká 'i he 'etau 'Ulungaanga Fakafonuá mo e Ngaahi Komiunitii*) 'oku tokoni ki hono fakatupu 'o e poto 'a e fānaú 'i hono solova 'o ha ngaahi palopalema fakafika 'i ha ngāue'aki 'o e ngaahi veteki palopalema fakafo'i lea. Ko e ngaahi palopalema fakafo'i leá 'oku hoko tonu pē ia 'i he mo'uú. 'Oku tokoni 'a e ngaahi me'a angamahení ke mahino'i ange ai 'e ho'ó fānaú 'a e akó.

Ngaahi tokoni ki hono faka'aonga'i 'o e tohi ngāué:

- » Tuku ke fili 'e ho'o fānaú 'a e ngaahi polokalama 'oku nau sai'ia ke fakahokó. 'Oku 'ikai fiema'u ia ke nau fakakakato kotoa 'a e ngaahi poloklamá. Te nau lava 'o fakahoko pē ha polokalama 'e taha pe ua 'i he 'aho.
- » 'E lava ke ngāue fakataha 'a e fānaú 'i he ngaahi polokalamá. Poupou'i kinautolu ke nau fetalanoa'aki 'iate kinautolu fekau'aki mo e me'a 'oku nau fakahokó mo e me'a 'oku nau sio ki aí pea mo 'eke ha ngaahi fehu'i.
- » 'Oua 'e fu'u tokanga ke tonu ma'u pē 'a e ngahi talí. Kole atu ki ho'o fānaú ke nau talanoa ki he 'enau ngaahi fakakaukau. Ngāue'aki 'a e lea fakafonua 'okú mou ngāue'aki 'i 'apí. 'Oku lelei 'aupito hono lea 'aki ha lea fakafonua 'e ua ki he fakakaukau mo e akó.
- » 'E lava ke fakahaa'i 'e ho'o fānaú 'enau fakakaukau fakafiká 'i he 'enau tā fakatātaá, tohi mo faka'aonga'i e ngaahi me'a 'i 'apí hangē ko e ngaahi sēniti pe tāpuni'i hina hu'akau.
- » Ngāue'aki 'a e ngaahi polokalamá ke 'ilo lahi ange fekau'aki mo e fika 'okú ke ngāue faka'aho 'aki 'i 'apí.
- » 'Oku 'oatu fakataha ha ngaahi pele va'inga (cards) mo e pate teka'i (dice) mo e ngaahi tohi kehé. Faka'aonga'i 'a e ngaahi papa va'ingá pe pelé 'i ho'o va'inga mo ho'o fānaú pea ako'i kiate kinautolu ha ngaahi va'inga na'a ke 'ai 'i ho'o kei si'i.

Ngaahi tohi laukongá:

'Oku tokoni lahi 'aupito 'a e talanoa mo ho'o fānau ki he 'enau laukongá. Te ke lava 'o talanoa ki ha ngaahi me'a kehekehe – hele'uhila, polokalama TV, ngaahi talanoa mei ho famili mo e ngaahi talanoa ki he taimi na'a nau kei si'i afi.

Tuku ke fili 'e ho'ō fānaū ha tohi 'oku nau sai'ia ai. Te ke lava 'o kole ange ke nau mate'i 'a e 'iku'anga 'o e talanoā kimu'a pea nau toki laū pē manatu'i pea talanoa'i ki ha taha kehe 'i he fāmili 'amui ange. Kapau temou lava, kumi pe fokotu'u fakataha ha feitu'u ke fakahoko fiefia ai ho'omou laukongá. 'E malava ke 'ai eni 'i ha feitu'u pē 'i homou falé 'oku 'ikai ke nau fa'a laukonga ai.

Te ke ma'u 'i ho'o nāunau ha *School Journals (Ngaahi Makasini Fakaako)* 'e ni'ihī - ke faka'aonga'i ki hono ako'i 'o e laukongá. Ke ma'u 'a e ola lelei taha mei he 'enau laukongá, 'e tokoni 'a e talanoa mo ho'o tamá fekau'aki mo e me'a na'a nau laukonga ki aí.

Te ke lava 'o:

- » vakai'i fakataha 'a e makasini pea fili ha talanoa 'oku ngali fakatupu manako ki he laukonagá
- » fifili pe ko e hā e me'a 'e hoko mai
- » talanoa'i fakataha 'a e me'a ne nau toki laú
- » vahevahe ha ngaahi fakakaukau mo e ongo'i fekau'aki mo e talanoá – ko e hā e me'a ne nau sai'ia aí, ko e hā e me'a ne nau fie 'ilo lahi ange ki aí?
- » vahevahe mo ho'o fānaú 'a e ngaahi talanoa ki ho fāmilí
- » pou pou'i kinautolu ke nau fai atu ha ngaahi talanoa kiate koe mo e fāmilí foki.

‘E tokoni ‘a e tohi *Connected (Fehokotaki)* ke ‘oange ki ho’o fanaú ha ngaahi founa ‘i he lolotonga ‘o e mo‘uí ke lahi ange ‘enau fie ‘ilo ki he ngaahi palopalema fakafiká mo e fakasaianisi.

‘E tokoni ‘a e laukonga ki ho’o fānaú pe taufetongi ‘i he laukongá ke hokohoko atu ‘enau manako ‘i he laukongá. Te nau toe lava foki ‘o laukonga mo ha taha kehe ‘i he fāmílí.

'Oku to e 'i ai foki mo ha ngaahi naunau ako (stationary) 'i he naunau ko 'eni.

Ko e talanoa mo e faiako 'a ho'o tamá

Manatu'i ke ke hiki 'a e me'a 'okú ke fakahoko mo ho'o fānaú. Te ke lava 'o vahevahe 'eni mo e kau faiako ho'o fānaú.

Ko e nāunau ko 'eni ko ha tokoni fakalahi ia ki ha taimi 'oku ke fiema'u aí. 'E fokotu'u 'e he 'apiakó 'a e ngāue fakaako 'oku nau fiema'u ke fakakakato 'e ho'o fānaú. Talanoa mo e kau faiako ho'o fānaú kapau 'oku 'i ai ha'o ngaahi fehu'i fekau'aki mo e ngāue 'oku fiema'u ke nau fakahoko 'i 'apí.

Te ke lava 'o ma'u atu 'a e Home Learning TV | polokalama TV Papa Kāinga mei he TVNZ OnDemand:

<https://www.tvnz.co.nz/shows/home-learning-tv>

Tokangaekina koé

'Oku mahu'inga 'aupito 'a e feinga ke ke tokangaekina 'a e tu'unga 'o ho'o mo'ui ola lelei (wellbeing) ke lava ai ke ke tokoni'i e tu'unga mo'ui ola lelei 'a ho fāmilí mo e komiunitií. Te tau ikuna'i fakataha 'eni.

Manatu'i, 'oku 'ikai ke ke tuenoa.

- » Tauhi 'a e fakafehokotaki mo ho ngaahi kaungāme'á, fāmilí mo e komiunitií
- » Feinga ke muimui ki ha ngaahi tō'onga angamaheni, fakahoko 'o e fatongia 'i he taimi tatau 'i he 'aho takitaha, 'ā hake 'o ma'u me'atokoni mo tokoni'i 'a e fānaú ke fakahoko 'enau ngāue fakaakó
- » Anga'ofa kiate koe mo e fāmilí, pea 'ai ha taimi mālōlō 'i he taimi 'okú ke fiema'u aí.

'Oku mahu'inga 'aupito ki ho fāmilí 'a ho'o anga'ofa kiate koé.

'Oku angamaheni pē ke ongo'i hoha'a fekau'aki mo COVID-19.

'Oku 'i ai ha ngaahi me'a te ke lava 'o fai ke tokoni'i koe ke si'isi'i ange ho'o hoha'a:

- » Sio pe fanongo ki ha ngaahi ongoongo 'e ni'ihī fekau'aki mo e COVID-19 'i he 'aho takitaha. Fanongo ki he kakai 'oku ke falala ki ai.
- » 'Oku angamaheni pē 'a e hoha'a 'i he tūkunga ko 'enī ka 'e 'alu pē ke 'osi.
- » Fetu'utaki ma'u pē mo e fāmilí, ngaahi kaungāme'á mo e komiunitií pea kole atu kiate kinautolu ha tokoni 'i he taimi 'oku ke fiema'u aí.
- » 'Oku tokoni ia ke tauhi ki ha tō'onga angamaheni kapau te ke lava ia, 'o tatau ai pē kapau te ke fokotu'u ha tō'onga angamaheni fo'ou 'i he nofo 'i 'apí.
- » Kapau 'oku 'ikai te ke ongo'i lelei, 'oku mahu'inga ke ke talanoa mo ha tokotaha ngāue fakapolofesinale ki he mo'ui lelei. Ki ha tokoni fekau'aki mo ha loto hoha'a, tailiili pe tu'unga 'ola lelei 'a e mo'ui, te ke lava 'o **telefoni pe text ki he 1737** – ta'eotongi, 'i ha taimi pē, houa 'e 24 'i he 'aho, 'aho 'e 7 'i he uike – ke talanoa ki ha tokotaha fale'i kuo 'osi ako'i ki ai.

Ke ma'u atu ha fakamatala fekau'aki mo e founa ke tokoni'i ai 'a e tu'unga ola lelei 'o e mo'ui 'a koé mo ho'o fāmilí lolotonga 'a e COVID-19 vakai ki he:

<https://www.mentalhealth.org.nz/get-help/covid-19>

